

MANIFESTASI STATUS SOSIAL BERDASARKAN TRADISI PENGEBUMIAN TRADISIONAL MASYARAKAT MELANAU

**(SOCIAL STATUS MANIFESTATION IN BASED ON TRADITIONAL
BURIAL TRADITION OF THE MELANAUS)**

Sherrylyn Kang & Adnan Jusoh

Abstrak

Artikel ini bertujuan untuk membincangkan tentang cara pengebumian golongan aristokrat dan golongan pertengahan dalam masyarakat Melanau, Mukah, Sarawak. Ini kerana tradisi ini jarang mendapat liputan menyebabkan orang awam tidak mengetahui keunikannya. Tambahan pula tradisi ini sudah tidak diamalkan lagi menyebabkan pengetahuan mengenainya juga semakin hilang. Dalam menghasilkan artikel ini rujukan untuk mendapatkan sumber primer dan sumber sekunder telah dilakukan di Perpustakaan Negeri Sarawak Cawangan Kuching, Perpustakaan CAIS UNIMAS dan Arkib Negara Malaysia, Cawangan Sarawak. Di samping itu, temu bual dengan beberapa ahli sejarah tempatan dan juga ketua kaum masyarakat Melanau di Mukah turut dilakukan untuk memantapkan penulisan ini. Hasil kajian mendapati bahawa tradisi pengebumian Melanau tradisional amat dipengaruhi oleh kepercayaan dan status sosial seseorang. Kepercayaan lama yang disebutkan sebagai kepercayaan Likow telah memberikan impak yang besar terhadap tradisi pengebumian masyarakat Melanau. Dalam masa yang sama, status sosial juga turut menyumbang dalam keunikan tradisi pengebumian Melanau tradisional. Sememangnya masyarakat Melanau sangat mementingkan status sosial dalam kehidupan mereka sehingga mereka telah mengelaskan masyarakat mereka kepada lapisan masyarakat. Pertama adalah golongan sembilan pikul yang menduduki lapisan teratas, diikuti dengan tujuh pikul iaitu golongan kelas pertengahan dan akhir sekali adalah tujuh bertirih dan dipen pada lapisan paling bawah. Berdasarkan pengelasan status inilah wujudnya perbezaan dalam aspek pengebumian masyarakat Melanau pada zaman tradisional.

Kata kunci: Pengebumian, golongan aristokrat, golongan pertengahan, status sosial, Melanau

Abstract

This article aims to discuss the burial of the aristocrat and the middle class group in Melanau, Mukah, Sarawak. This tradition is rarely covered and the public is unaware of its uniqueness. Furthermore, this tradition is no longer being practiced and the knowledge regarding it is almost gone. In producing this article, references to primary and secondary sources have been made at the Sarawak State Library of Kuching Branch, CAIS UNIMAS Library and National Archives of Malaysia, Sarawak Branch. Besides, interviews with several local historians and leaders of the Melanau community in Mukah were also conducted to strengthen this writing. The result shows that the burial tradition of the

Melanaus have changed according to current trends and beliefs. In the traditional era, the Melanaus held an animism belief known as Likow. This belief has had a profound effect on the burial aspects of the Melanau community in those days even today. Apart from Likow's belief, social status also reflects the burial tradition of the Melanaus. This is because the Melanaus is very emphasis to their social status. Social status in this society is divided into three main group that is the aristocrat (Sembilan Pikul), middle class (Tujuh Pikul) and the servants (Dipen). Each of these groups has different type of burial method to reflect the position of the deceased in society. In short, this tradition also indirectly reflects the similarities and differences between burial practices based on the social status in the Melanau Mukah community.

Keywords: Burial, aristocrat, middle class, social status, Melanau.

PENGENALAN

Salah satu aspek yang seringkali mendapat perhatian dalam kehidupan silam ialah amalan pengebumian tradisional. Bahkan ada juga amalan pengebumian telah menjadikan suatu etnik yang mengamalkan tradisi tersebut terkenal disebabkan oleh keunikannya. Selain dilihat sebagai sesuatu yang pelik, lebih-lebih lagi jika dilihat daripada kaca mata masyarakat moden seperti kita sekarang, tradisi yang diamalkan boleh diklasifikasikan sebagai sesuatu yang menakutkan, bahkan amat mengerikan. Bukan hanya peralatan seperti tembikar, alat perhiasan, alat-alat batu, manik, emas, senjata, gendang gangsa dan sebagainya yang digunakan sebagai objek iringan si mati, bahkan ada juga yang melibatkan nyawa manusia sebagai taruhan.

Umpamanya penemuan makam Firaun di Mesir yang terkenal dengan kehebatan masyarakatnya merawat mayat (awet) sehingga munculnya beberapa binaan berbentuk piramid untuk menyimpan mayat raja-raja mereka. Begitu juga dengan keunikan tradisi pengebumian yang diamalkan oleh etnik Toraja di Pulau Sulawesi, Indonesia, atau amalan sati yang pernah diamalkan oleh masyarakat di India sebelum ia diharamkan oleh British pada zaman kolonial. Di samping itu, tidak kurang hebatnya juga ialah amalan kubur gantung di gua-gua batu kapur (*hanging coffin*) yang diamalkan oleh suku kaum atau etnik sama ada di China ataupun Filipina. Bahkan, penemuan kubur kayu balak (*log coffin*) di Sabah juga adalah sebahagian daripada keunikan dalam amalan pengebumian yang pernah ditemui dan diamalkan oleh masyarakat silam di rantau Asia. Fenomena ini jelas menunjukkan bahawa tradisi pengebumian sememangnya menjadi salah satu aspek penting dalam kehidupan manusia sejak zaman prasejarah lagi.

LATAR BELAKANG

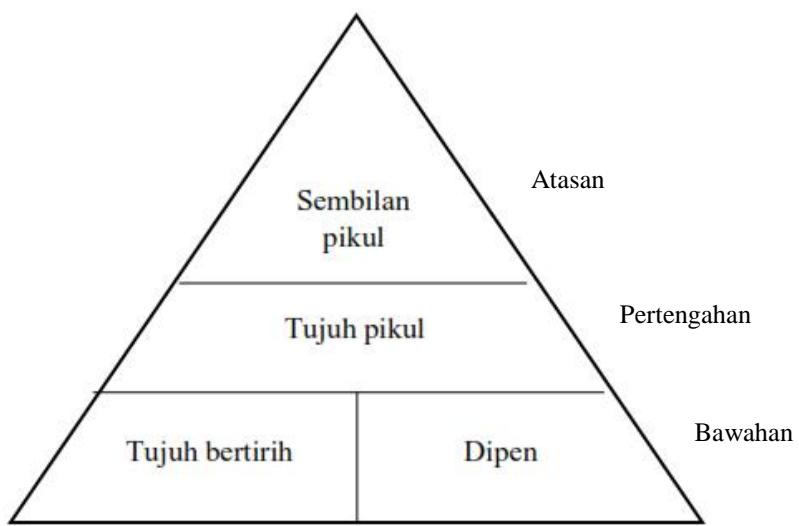
Realitinya, tradisi pengebumian pada zaman lampau adalah sesuatu yang tidak tetap dan sentiasa berubah mengikut perkembangan kepercayaan dalam sesebuah masyarakat. Masyarakat Melanau di Mukah, Sarawak iaitu salah satu etnik di pulau Borneo yang dilihat tidak terkecuali daripada mengalami perubahan tradisi pengebumian. Bermula daripada kepercayaan berbentuk animisme yang disebut *Likow* sehingga budaya masyarakat ini dipengaruhi oleh kemasukan ajaran agama seperti Islam dan Kristian, cara pengebumian masyarakat ini telah berubah sejajar dengan perkembangan agama dalam masyarakat mereka (Dzulfawati Hassan 2006).

Pada peringkat awal, kepercayaan *Likow* yang dianuti pada zaman tradisional sememangnya mempengaruhi penduduk Melanau untuk mempercayai akan kewujudan kuasa ghaib dan bahkan dunia ghaib (Tommy Black 2016). Setiap upacara dan adat yang diamalkan dalam kehidupan menggambarkan ada sebuah hubungan yang rapat antara manusia dan juga kuasa ghaib seperti makhluk halus ataupun semangat. Kepercayaan ini sekali gus telah meyakinkan penganutnya bahawa wujudnya kehidupan selepas mati. Bagi masyarakat Melanau, kematian merupakan satu proses perpindahan roh manusia daripada dunia nyata ke dunia orang mati yang disebut sebagai *likow a-matai*. Sebelum tiba ke *likow a-matai*, si mati perlu mengharungi pelayaran dengan menggunakan perahu menuju ke tempat tersebut. Sepanjang perjalannya, mereka terpaksa

berhadapan dengan cabaran seperti semangat yang jahat yang ingin menyesatkan roh si mati daripada sampai ke *Likow a-matai*. Maka wujudlah satu tradisi yang unik dalam masyarakat Melanau yang melibatkan cara pengebumian bagi memudahkan roh si mati sampai dengan selamat di *Likow a-matai* (Dzulfawati Hassan 2006).

Tradisi yang dimaksudkan di sini adalah seperti penyediaan barang ‘sertaan’ yang dipercayai berguna untuk si mati menempuh perjalanannya menuju *Likow a-matai* (Stephen Morris 1981). Antaranya adalah seperti makanan, pinggan mangkuk, lilin, manik, *jangaiya*”, dan bahkan manusia juga turut dibekalkan kepada si mati khususnya golongan aristokrat. Semua ‘bekalan’ yang dipercayai berguna untuk si mati di alam baharunya akan dibekalkan kepada si mati (Stephen Morris 1981). Misalnya bekalan makanan disediakan untuk bekalan si mati sepanjang perjalanannya ke dunia baharu (Yasir Abdul Rahman 1987). Lilin pula berfungsi sebagai penerang perjalanan si mati. Manik yang dipanggil *manik tilek* turut disertakan untuk si mati sebagai ‘passage money’ untuk diberikan kepada penjaga dunia orang mati (Stephen Morris 1997). Manakala *jangaiya* yang fungsinya dipercayai sebagai petunjuk arah kepada si mati yang dalam pelayarannya menuju ke dunia orang mati (Tommy Black 2016).

Selain pengaruh kepercayaan, tradisi pengebumian dalam masyarakat Melanau juga dipengaruhi oleh status sosial seseorang. Sebelum kedatangan pengaruh Brunei yang membawa pengaruh Islam ke Mukah, struktur sosial Melanau tradisional terbahagi kepada tiga peringkat iaitu golongan atasan, golongan pertengahan dan golongan hamba (Tommy Black 2016). Sedikit perubahan berlaku dalam struktur sosial Melanau tradisional apabila Brunei mulai menaungi kawasan tersebut. Kedudukan *sembilan pikul* dilihat terancam dengan golongan *pangiran* yang asalnya dari Brunei (Dzulfawati Hassan 2006). Namun sebelum itu, *sembilan pikul* yang menjadi golongan khas dalam masyarakat Melanau.

Rajah 1. Struktur sosial masyarakat Melanau tradisional sebelum kedatangan Brunei

Sumber: Diolah dan disesuaikan dari Dzulfawati Hassan 2006
& Tommy Black 2016

Berdasarkan rajah di atas, golongan atasan disebutkan sebagai bangsa *sembilan pikul* merupakan golongan yang berada di tangga teratas dalam struktur sosial masyarakat Melanau. Sebelum penaklukan Kesultanan Brunei ke atas Mukah, bangsa *sembilan pikul* inilah yang mempunyai peranan dalam sistem pemerintahan masyarakat Melanau (Dzulfawati Hassan 2006). Oleh itu, terdapat keistimewaan yang dikhaskan untuk golongan ini bagi membezakan daripada mereka

dengan golongan yang lain. Keistimewaan itu termasuklah dalam aspek pengebumian yang akan diulas dalam penulisan ini.

Golongan pertengahan pula adalah golongan *tujuh pikul* yang terdiri daripada orang kebanyakan yang tidak terikat kepada mana-mana pihak. Kedudukan ini menjadikan mereka kumpulan yang paling stabil kerana mereka bebas melakukan aktiviti harian yang mendatangkan keuntungan dankekayaan kepada diri dan keluarga sendiri. Di samping itu, mereka juga tidak diancam ancaman politik seperti yang dialami oleh golongan *sembilan pikul* ketika Kesultanan Brunei mengambil alih tumpuk kepimpinan di Mukah. Ketiadaan tekanan dan halangan daripada mana-mana pihak ini telah menyebabkan sebilangan daripada golongan ini mempunyai kekayaan melebihi bangsa *sembilan pikul* (Dzulfawati Hassan 2006). Meskipun demikian, situasi ini tidak akan mengubah kedudukan mereka dalam struktur sosial Melanau.

Golongan bawahani adalah golongan *tujuh bertirib* dan golongan *dipen*. Bangsa *tujuh bertirib* ataupun hamba biasa berbeza dengan hamba *dipen* kerana hamba biasa masih lagi berhak untuk mendapatkan upah di atas hasil kerja mereka. Mereka juga berhak untuk membangunkan tanah dan rumah mereka sendiri kerana mereka adalah hamba yang telah bebas dengan syarat tebusan yang ditetapkan (Dzulfawati Hassan 2006). Contohnya, mereka boleh menikmati kebebasan namun masih lagi terikat dengan arahan daripada golongan yang berada di atas mereka. Ini bermakna golongan ini boleh memperbaiki kehidupan mereka ke arah yang lebih baik namun masih tertakluk kepada syarat tuannya.

Hamba *dipen* pula merujuk kepada mereka yang bekerja tanpa diberikan upah. Golongan ini adalah tawanan perang (Stephen Morris 1953) ataupun yang tidak dapat membayar hutang kepada tuannya dan juga individu yatim piatu (Stephen Morris 1978). Dalam aspek pengebumian tradisional Melanau, *dipen* dianggap golongan yang paling tidak bernasib baik kerana mereka inilah yang sering menjadi mangsa korban dalam upacara pengebumian golongan atasan (Henry Roth 1896). Ringkasnya, hamba *dipen* boleh dikatakan tidak mempunyai hak terhadap hidup mereka sendiri kerana ditentukan oleh tuan masing-masing.

PRAKTIS PENGEBUMIAN TRADISIONAL MELANAU LIKOW

Praktis pengebumian dalam masyarakat Melanau Likow merupakan satu aspek kehidupan yang agak kompleks kerana menitikberatkan banyak perkara seperti kepercayaan, kemampuan ekonomi keluarga dan termasuklah status sosial. Masyarakat Melanau Likow mengamalkan dua cara pengebumian iaitu primer dan sekunder (Sherrylyn Kang 2019). Pengebumian primer merujuk kepada pengebumian yang dijalankan sekali sahaja tanpa melibatkan proses jangka masa panjang. Manakala pengebumian sekunder bermaksud setiap individu yang meninggal dunia tidak akan dikebumikan terus tetapi sebaliknya akan disimpan dalam satu wadah pengebumian untuk jangka waktu yang lama sehingga tiba masa yang sesuai untuk menjalankan pengebumian yang seterusnya iaitu pengebumian kekal. Wadah pengebumian sekunder bersaiz lebih kecil berbanding pengebumian primer sebelum diletakkan di tapak pengebumian kekal. Hal ini demikian kerana hanya sisa tinggalan mayat sahaja yang akan dikumpulkan dan disimpan dalam wadah pengebumian sekunder.

Dalam konteks Melanau Likow, pengebumian primer adalah dalam bentuk kubur gantung. Manakala pengebumian sekunder pula merujuk kepada pengebumian dalam *jerunei*. Pada peringkat awal, pengebumian sekunder dalam *jerunei* hanya dikhaskan untuk golongan aristokrat Melanau sahaja (Dzulfawati Hassan 2006). Hal ini demikian kerana mereka perlu mengekalkan dan menunjukkan status mereka kepada orang lain meskipun telah meninggal dunia. Pada masa itu hanya mereka sahaja yang mempunyai kemampuan untuk menjalankan pengebumian sekunder yang memerlukan perbelanjaan yang besar. Bagi golongan seperti *Tujuh Pikul* yang kurang berkemampuan dan golongan *Tujuh Bertirib* pula dikebumikan dalam tanah seperti pada hari ini (Dzulfawati Hassan 2006). Pengebumian dalam tanah ini tidak memerlukan perbelanjaan yang besar kerana hanya dilakukan sekali sahaja.

Peredaran zaman telah membawa kepada perkembangan sosial dalam kalangan masyarakat Melanau sehingga dalam catatan Stephen Morris dinyatakan bahawa golongan *tujuh pikul* juga turut menjalankan pengebumian dalam *jerunei*. Pengkaji mengaitkan hal ini sama dengan situasi yang berlaku di Eropah sekitar abad ke-16 dan ke-17 di mana berlakunya kemerosotan pengaruh bangsawan dan dalam masa yang sama golongan pertengahan mulai menonjol dalam masyarakat. Kemerosotan pengaruh golongan aristokrat Melanau mungkin telah memberikan impak sehingga mereka membenarkan golongan *tujuh pikul* untuk menjalankan pengebumian yang pada awalnya dikhaskan untuk golongan *sembilan pikul* sahaja. Persoalannya bergantung kepada keadaan ekonomi sesebuah keluarga sama ada mereka mampu ataupun tidak untuk melaksanakan upacara pengebumian yang sememangnya memerlukan perbelanjaan yang besar. Meskipun dibenarkan untuk melaksanakan pengebumian yang serupa dengan pengebumian sekunder, namun mereka tidak boleh untuk mengubah kedudukan sosial mereka dalam hierarki masyarakat. Ringkasnya, pengebumian sekunder ataupun dalam *jerunei* yang popular kalangan masyarakat Melanau telah dijalankan oleh golongan *sembilan pikul* dan *tujuh pikul* yang berkemampuan dari segi ekonomi sahaja.

PENGEBUMIAN KUBUR GANTUNG

Tradisi pengebumian kubur gantung merupakan salah satu jenis pengebumian yang dikenal pasti telah dijalankan oleh masyarakat Melanau pada zaman tradisional. Dalam penulisan Ann Appleton (2001) telah dicatatkan secara ringkas tentang salah sebuah kubur gantung di Kampung Tellian yang dipercayai milik seorang *a-bayah*² bernama Ratap. Hasil temu bual beliau bersama salah sebuah penduduk kampung, kubur tersebut dikatakan telah berusia 200 tahun lamanya (Ann Appleton 2001). Meskipun tidak diketahui secara spesifik permulaan pengamalan tradisi ini namun pengkaji menganggarkan bahawa kubur ini telah bermula sejak sekian lama dan berakhir sepenuhnya pada akhir abad ke-19.

Tradisi ini dipercayai telah dijadikan sebagai wadah pengebumian pertama oleh golongan aristokrat dan pertengahan. Mayat diletakkan dalam kubur gantung sehingga beberapa tempoh masa yang tertentu sebelum dipindahkan ke dalam tempat persemedian kekal (Sherrylyn Kang 2019). Dalam hal ini, terdapat tiga hal yang mempengaruhi tempoh masa mayat si mati dibiarkan dalam kubur gantung. Pertama, adalah untuk menunggu mayat si mati terurai. Kedua, mayat akan dibiarkan dalam kubur gantung sementara menunggu proses pembentukan dan pengukiran wadah pengebumian kedua selesai dilakukan. Manakala sebab ketiga adalah untuk memberi peluang kepada ahli keluarga mengumpul perbelanjaan yang diperlukan untuk menampung upacara pengebumian sekunder (Yasir Abdul Rahman 1987). Setelah beberapa tempoh waktu tersebut, sisa tulang mayat akan dipindah masuk ke dalam tempayan untuk diletakkan dalam *jerunei* sebagai tempat persemedian kekal si mati. Kubur gantung si mati pula akan terus dibiarkan berada di tapaknya tanpa dirobohkan bagi menghormati tapak tersebut pernah menjadi ‘rumah’ sementara kepada si mati. Oleh itu, pada hari ini masyarakat masih dapat melihat akan wujudnya kubur gantung di Kampung Tellian.

Tapak kubur gantung ditemui dalam kedudukan yang tidak statik di satu tempat sahaja (Sherrylyn Kang & Adnan Jusoh 2018). Melihat kepada beberapa buah tapak kubur gantung yang ditemui di Kampung Tellian, kesemuanya ditemui di belakang rumah penduduk kampung. Misalnya Kubur Gantung A yang sering menjadi tumpuan pelawat kerana ia terletak di belakang Lamin Dana iaitu muzium tempatan yang diasaskan oleh salah seorang penduduk kampung. Hal ini dipengaruhi oleh kepercayaan akan wujudnya dunia selepas mati. Dalam aspek kedudukan tapak kubur gantung, pembinaannya adalah untuk memudahkan penduduk kampung untuk menyalaikan lilin di kubur si mati. Perbuatan ini merupakan simbolik untuk menerangi perjalanan roh si mati menuju ke *Likow amatai* (Diana Rose 2016). Seperti yang telah dijelaskan sebelum ini, ahli keluarga si mati sentiasa menyediakan sesuatu yang diperlukan oleh si mati dalam mengharungi perjalannnya menuju ke dunia yang seterusnya. Dengan demikian, roh si mati tidak tersesat dan datang kembali menghantui keluarga dan penduduk kampungnya (Dzulfawati Hassan 2006).

Melihat kepada tapak kubur gantung, terdapat satu atau dua keranda yang diletakkan bersama-sama pada sebuah platform kubur gantung. Salah sebuah keranda itu pula diukirkan dengan bentuk dan motif yang tertentu seperti yang boleh dilihat di dalam gambar berikut.

Gambar 1. Kubur Gantung A
Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Gambar 2. Bentuk Keranda I (Kubur Gantung A)
Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Kubur Gantung A seperti dalam Gambar 1 mempunyai dua buah keranda yang bentuknya jauh berbeza satu sama lain. Keranda I mempunyai bentuk dan ukiran. Manakala Keranda II pula adalah keranda yang tidak mempunyai sebarang ukiran dan kayunya kurang tahan daripada Keranda I. Ketahanan bentuk dan ukiran pada Keranda I adalah kerana ia dihasilkan dengan menggunakan kayu yang sangat berkualiti, iaitu kayu belian (Sherrylyn Kang & Adnan Jusoh 2018). Tahap ketahanan semula jadi kayu belian terhadap serangan perosak seperti kulat juga adalah tinggi (Abang Abdul Khalid 2003). Begitu juga dengan tahap ketahanannya terhadap iklim di Mukah yang panas dan lembap sepanjang tahun. Justeru, seringkali kayu ini menjadi pilihan masyarakat terdahulu untuk mengebumikan individu kehormat mereka.

Berbalik kepada tradisi pembunuhan hamba untuk menemani tuannya di alam *likow a-matai*, pengkaji menyimpulkan bahawa Keranda I adalah milik individu aristokrat manakala Keranda II yang berada di sebelahnya pula adalah milik hamba *dipennya* (Sherrylyn Kang 2019). Tambahan pula, tiada sebarang informasi dari penduduk kampung dan bahkan penulisan kajian masa lalu yang mengetahui tentang individu yang dikebumikan dalam Kubur Gantung A selain daripada menyatakan sebagai pasangan suami isteri (Andrea James 2016). Dakwaan tersebut hanyalah merupakan cerita yang tidak diketahui kebenaran faktanya. Persoalannya jika dilihat pada bukti fizikal yang ada, sekiranya benar pemilik keranda pada Kubur Gantung A itu adalah pasangan suami isteri, sudah semestinya Keranda II juga akan dibentuk dan diukir dengan motif yang tertentu kerana isterinya juga merupakan golongan aristokrat. Di samping itu, jenis kayu yang digunakan untuk membentuk keranda II juga agak kurang kualitinya jika dibandingkan dengan jenis kayu yang digunakan untuk membentuk Keranda I. Jika benar Keranda II merupakan seorang isteri kepada pemilik Keranda I, sudah tentu kualiti kayu yang digunakan untuk membuat kerandanya juga adalah daripada kayu yang berkualiti. Pengukiran bentuk, motif dan juga jenis kayu yang digunakan dapat menunjukkan penghormatan masyarakat Melanau kepada si mati terutamanya mereka yang asal dari golongan aristokrat seperti *sembilan pikul*.

Persamaan ini juga dapat dilihat pada Kubur Gantung B yang juga terletak di belakang rumah salah seorang penduduk kampung di Kampung Tellian. Pada awalnya, kubur Gantung B juga terdiri daripada dua buah keranda sahaja iaitu Keranda I dan Keranda II. Kemudian, keranda-keranda tersebut telah dipindahkan ke tapak yang baharu dan ketiga-tiga keranda telah digabungkan pada satu kubur gantung sahaja iaitu Kubur Gantung B.

Gambar 3. Bentuk asal Kubur Gantung B.
Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Gambar 3 menunjukkan kedudukan dan bentuk asal kubur gantung Keranda I dan Keranda II. Keranda III dapat dilihat pada bucu Gambar 3 iaitu bersinggan daripada Keranda I dan Keranda II. Menurut Puan Andrea James, keranda-keranda tersebut telah dipindahkan di tapak baharu yang tidak jauh daripada tapak lama adalah untuk memberikan ruang kepada seorang penduduk kampung berkenaan untuk membina rumah di tapak lama (Andrea James 2016).

Gambar 4. Kubur Gantung B pada hari ini
Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Gambar 5. Bentuk hulu Keranda I
Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Berdasarkan Gambar 4 kita dapat melihat bahawa Keranda I pada Kubur Gantung B telah diukirkan dengan bentuk dan motif yang tertentu. Keranda II pula tidak mempunyai sebarang ukiran pada permukaan kerandanya.

Hal ini semakin meyakinkan pengkaji bahawa setiap Kubur Gantung yang dibina untuk golongan aristokrat akan ‘dibekalkan’ seorang hamba untuk mengiringinya menuju ke dunia orang mati sejak awal pengebumian (Tommy Black 2016). Apabila sisa tulangnya dipindahkan ke *jerunei*, ia sekali lagi akan dibekalkan dengan seorang *dipen* seperti yang sering diperkatakan oleh pengkaji lain dalam kajian mereka (Dzulfawati Hassan 2006; Yasir Abdul Rahman 1987). Perbuatan ini adalah sudah menjadi satu kelaziman bagi masyarakat Melanau apabila mengebumikan golongan atasan mereka.

Jika merujuk kepada Keranda III dalam Kubur Gantung B, asalnya ia adalah sebuah keranda yang mempunyai kubur gantungnya yang tersendiri. Begitu juga dengan Kubur Gantung C seperti yang boleh dilihat dalam Gambar 6 di bawah.

Gambar 6. Kubur Gantung C

Sumber: Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Gambar 6 adalah Kubur Gantung C yang diletakkan di belakang sebuah rumah di Kampung Tellian. Tiada sebarang informasi yang diperoleh oleh pengkaji tentang pemilik Kubur Gantung C ini kecuali informasi fizikal yang telah diteliti oleh pengkaji. Keranda pada Kubur Gantung C ini tidak mempunyai sebarang bentuk dan ukiran motif seperti Keranda I pada Kubur Gantung A dan Kubur Gantung B. Ianya sama seperti bentuk asal Keranda III pada Kubur Gantung B sebelum dipindahkan bersama dengan Keranda I dan II Kubur Gantung B.

Dalam hal ini, pengkaji mengandaikan bahawa tapak asal Keranda III (Kubur Gantung B) dan juga Kubur Gantung C ini mempunyai persamaan. Pertama, ia kemungkinan dimiliki oleh golongan pertengahan. Perkara ini diandaikan mempunyai kesinambungan dengan kebenaran yang diberikan kepada golongan *Tujuh Pikul* untuk menjalankan pengebumian sekunder.

Jadual 1. Penemuan kubur gantung dan bentuk/ukiran

Kubur Gantung	Jumlah Keranda	Keranda	Bentuk / Ukiran	Catatan
A	2	I	Ada	- Milik <i>Sembilan pikul</i> (aristokrat)
		II	Tiada	- Milik <i>dipen</i> (hamba)
B	3	I	Ada	- Milik <i>Sembilan pikul</i> (aristokrat)
		II	Tiada	- Milik <i>dipen</i> (hamba)
		III	Tiada	- Milik <i>Tujuh Pikul</i> (pertengahan)
C	1	I	Tiada	- Milik <i>Tujuh Pikul</i> (pertengahan)

Merujuk kepada maklumat dalam Jadual 1, kita dapat melihat bahawa masyarakat Melanau masih mempunyai cara untuk membezakan status *Sembilan Pikul* dengan golongan *Tujuh Pikul*. Salah satu daripadanya adalah dengan mencerminkannya melalui bentuk dan ukiran pada keranda. Bagi *Sembilan Pikul*, keranda mereka akan dibentuk dan diukir dengan motif yang tertentu seperti yang boleh dilihat pada Keranda I (Kubur Gantung A) dan juga Keranda I (Kubur Gantung B). Menurut Yunus Suman, setiap ukiran motif dan bentuk keranda mempunyai fungsi masing-masing yang berupaya untuk mencerminkan status sosial si mati dalam kalangan masyarakat Kadazandusun di Sabah (Yunus Sauman 2015). Situasi yang sama juga berlaku dalam pengebumian kubur gantung orang Melanau tradisional. Mereka membuat ukiran pada keranda golongan aristokrat bagi

membezakan kedudukan sosial golongan tersebut dengan golongan yang lain. Selain itu, kubur gantung golongan *Sembilan Pikul* juga dilihat mempunyai dua buah keranda. Salah satu daripadanya dipercayai milik seorang *dipen* yang dikorbankan untuk menemani tuannya di dunia orang mati seperti mana yang dituntut oleh kepercayaan Likow pada zaman itu (Sherrylyn Kang 2019). Dengan itu, kita dapat melihat bahawa dua aspek tersebut mampu memanifestasikan status sosial individu dalam masyarakat walaupun telah meninggal dunia.

Pengebumian *Jerunei*

Tiang pengebumian *jerunei* dalam masyarakat Melanau juga merupakan salah satu tradisi pengebumian untuk memanifestasikan kedudukan sosial seseorang dalam masyarakat. Pengebumian *jerunei* yang juga disebut sebagai *kelirieng* ataupun *kelidieng* oleh masyarakat di Sarawak inilah yang dijadikan sebagai pengebumian sekunder dan tempat persemaidian kekal golongan atasan dan juga pertengahan yang mampu dari segi ekonominya (Yasir Abdul Rahman 1987).

Persamaan antara kubur gantung dan *jerunei* dapat dilihat dari segi kayu yang digunakan iaitu kayu belian (Sherrylyn Kang 2019). Penggunaan kayu yang berkualiti inilah yang menyebabkan kedua-dua pengebumian ini masih lagi dapat dilihat sehingga ke hari ini walaupun telah berusia beratus tahun dan terdedah kepada cuaca yang tidak menentu seperti hujan dan panas. *Jerunei* juga telah diukirkan dengan motif tertentu seperti naga, harimau, tikus dan sebagainya. Ukiran pada *jerunei* diukirkan pelbagai jenis motif kerana ia berdasarkan kepada permintaan ahli keluarga mahupun kemahuan si mati sebelum meninggal dunia (Jeniri Amir 1989). Gambar di bawah menunjukkan dua buah tiang *jerunei* yang masih ada di Kampung Tellian yang telah dibentuk dan diukir dengan motif yang tertentu.

Gambar 7. *Jerunei* Sungai Misan

Sumber. Koleksi penyelidik (Kajian lapangan 2016)

Gambar 8. *Jerunei* Lamin Dana

Gambar 7 dan 8 adalah tiang *jerunei* yang masih lagi ada di Kampung Tellian. Lubang pada *jerunei* Sungai Misan adalah tempat penyimpanan barang ‘sertaan’ yang dibekalkan kepada si mati.

Dari segi ketinggiannya juga bergantung kepada status dan kekayaan si mati dan biasanya semakin tinggi status ataupun semakin besar nilai kekayaan si mati dalam masyarakat, maka semakin tinggilah tiang yang dibina untuk si mati (Tommy Black 2016). Tinggi tiang *jerunei* yang ada di

Kampung Tellian mencecah antara lima belas sehingga dua puluh kaki tingginya. Tugas membentuk dan mengukir tiang *jerunei* akan memakan masa yang lama iaitu berbulan dan bahkan bertahun untuk disiapkan bergantung kepada ketinggian dan ukiran yang diminta oleh keluarga si mati (Jeniri Amir 1989). Selama menunggu *jerunei* disiapkan, ahli keluarga si mati akan mengambil peluang tersebut untuk mengumpul perbelanjaan bagi menjalankan upacara pengebumian sekunder. Dalam masa yang sama, si mati juga akan berada dalam kubur gantung selama tiang *jerunei*nya siap dibentuk dan diukir. Setelah proses membentuk dan mengukir tiang *jerunei* selesai, sisa tulang si mati akan dikumpulkan dari kubur gantung dan diletakkan dalam sebuah tempayan. Tempayan itu kemudiannya di atas tiang *jerunei* dan itulah persemadian kekal untuk si mati. Manakala barang-barang yang dibekalkan untuk si mati juga turut dipindahkan dan diletakkan dalam lubang yang telah dibuat pada tiang *jerunei* dan ini termasuklah seorang hamba wanita yang akan ‘dibekalkan’ untuk si mati (Dzulfawati Hassan 2006).

Keunikan tradisi pengebumian *jerunei* ini menjadi perhatian pengkaji tempatan dan bahkan luar negara terletak pada tuntutan yang perlu dilunaskan oleh ahli keluarga dan masyarakat. Mendirikan tiang pengebumian ini memerlukan seorang hamba *dipen* untuk dikorbankan dengan cara diikat pada tiang *jerunei*. Hamba tersebut dibiarkan mati secara perlahan akibat terdedah pada cuaca panas dan hujan serta kelaparan (George Jamuh 1965). Hasil temu bual bersama Encik Tommy Black pada tahun 2016 yang menyatakan bahawa hamba lelaki tersebut berperanan sebagai pengawal, pelayan dan pendayung perahu untuk roh tuannya dalam perjalanan ke *Likow a-matai* (Dzulfawati Hassan 2006). Kemudian, seorang lagi hamba *dipen* wanita juga turut dikorbankan dalam upacara pengebumian ini. Hamba wanita tersebut diikat pada tiang *jerunei* dan dibiarkan untuk mati secara perlahan kerana mati kehausan dan kelaparan (Tommy Black 2016). Bukti tentang pembunuhan *dipen* telah dicatatkan dalam penulisan P.C.B. Newington apabila beliau menemui seorang tua dari golongan *dipen* yang telah dibebaskan oleh Rajah Brooke (Newington 1961).

Praktis pengebumian ini berakhir pada pertengahan abad ke-19 apabila pemerintahan James Brooke mulai mengambil alih Sarawak (Newington 1961). Bagi orang Barat yang tidak memahami adat dan kepercayaan tradisional Melanau menganggap bahawa tuntutan membunuh hamba dilihat terlalu kejam. Di samping itu, praktis ini juga berakhir disebabkan oleh pengaruh agama Kristian yang mulai mengalihkan fikiran masyarakat daripada fikiran konservatif ke arah yang lebih moden.

KESIMPULAN

Masyarakat Melanau sangat mementingkan kedudukan sosial dalam kehidupan mereka pada zaman *Likow*. Penekanan terhadap kedudukan sosial ini telah mempengaruhi banyak aspek dalam kehidupan mereka sehingga setelah meninggal dunia pun mereka masih lagi menunjukkan status sosial tersebut. Dalam artikel ini, jelas sekali bahawa cara pengebumian golongan aristokrat iaitu *Sembilan Pikul* telah dibezakan dengan golongan masyarakat yang lain. Bukti ini dengan pengebumian gantung dan dalam tiang *jerunei*. Meskipun berlakunya perkembangan zaman yang membenarkan *Tujuh Pikul* menjalankan pengebumian sekunder, masih lagi terdapat perbezaan yang menekankan perbezaan status iaitu dari segi ukiran pada kubur gantung. Bagi golongan *Tujuh Pikul* pula, mereka turut menjalankan pengebumian gantung namun kubur mereka tidak diukirkan sebarang motif seperti yang dilakukan pada kubur gantung golongan aristokrat. Hal ini dibuktikan dengan kubur yang mempunyai hanya sebuah keranda tanpa ada keranda pengiring dan juga diukirkan dengan sebarang motif. Golongan *Dipen* juga turut diletakkan dalam kubur gantung namun itu hanya berlaku apabila mereka dikorbankan untuk dijadikan pengiring kepada tuan mereka seperti yang ditafsirkan melalui Kubur Gantung A dan B.

Oleh yang demikian, maka jelaslah bahawa cara pengebumian golongan aristokrat sememangnya mempunyai perbezaan dengan golongan yang lainnya. Hal ini membuktikan bahawa masyarakat Melanau sangat mementingkan kedudukan sosial dalam kehidupan mereka pada suatu ketika dahulu. Namun kini, penekanan terhadap status sosial kini semakin kurang disebabkan kerana pengaruh agama Islam dan Kristian yang masing-masing menekankan persamaan taraf manusia di mata Yang Maha Esa. Impaknya kepada masyarakat Melanau adalah berlaku kekeliruan dalam masyarakat tentang kedudukan sosial keluarga mereka. Bukti yang paling ketara adalah

terdapat segelintir individu yang berani mengakui mereka daripada golongan *Sembilan Pikul* sedangkan tidak demikian. Walaupun tidak lagi mengamalkan pengebumian khas untuk golongan tertentu, namun diharapkan agar masyarakat Melanau tetap mempertahankan keunikan budaya yang dikhaskan untuk golongan aristokrat dalam aspek lain seperti perkahwinan dan lain-lain agar kedudukan status sosial dalam masyarakat masih lagi boleh dilihat sehingga ke generasi yang akan datang.

RUJUKAN

- Abang Abdul Khalid Abang Meressal. 2003. *Kajian Kerentangan Kayu Eusideroxylon zwageri dan Potoxylon Melangangai Terhadap Serangan Anai-anai Coptotermes sp.* Kuching: Universiti Malaysia Sarawak.
- Appleton, A.L. 2011. Melanau secondary treatment of the dead: Re-membering Connections. *Sarawak Museum Journal* 69(90): 139-160.
- Dzulfawati Hassan. 2006. *Upacara kematian Melanau Likow di Sarawak*. Kuching: Universiti Malaysia Sarawak.
- Jamuh, G. 1965. Jerunei and the slave lament. Dlm. M.G. Dickson. *A Sarawak Anthology*. London: University of London Press.
- Jeniri Amir. 1989. *The Melanau Community*. Kuching: Hua Daily News.
- Kang, S. & Adnan Jusoh. 2018. Isu dan cabaran dalam mengekalkan tradisi pengebumian tradisional masyarakat Melanau di Kampung Tellian, Mukah, Sarawak. *Prosiding Seminar Antarabangsa Arkeologi, Sejarah, Bahasa dan Budaya di Alam Melayu (ASBAM) ke-7*, Vol.1. Makassar: Fakultas Ilmu Budaya, Universitas Hasanuddin.
- Kang, S. & Adnan Jusoh. 2018. Tradisi pengebumian salong dalam masyarakat Melanau di Kampung Tellian, Mukah, Sarawak: Satu tinjauan awal. *Purba: Jurnal Persatuan Muzium Malaysia*. Kuala Lumpur: Jabatan Muzium Malaysia.
- Kang, S. 2019. Tradisi pengebumian kubur gantung dalam masyarakat Kampung Tellian, Mukah, Sarawak: 1800-1900. Tesis Sarjana. Tanjung Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Morris, S. 1953. *Report on a Melanau Sago Producing Community in Sarawak*. London: Colonial Office.
- Morris, S. 1978. The coastal Melanau. Victor T.King (ed.) *Essays on Borneo Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Morris, S. 1981. The Melanau view of their environment. *Sarawak Museum Journal* 29(50): 27-57.
- Morris, S. 1997. The Oya Melanau: Traditional ritual and belief with a catalogue of Belums Carvings. *The Sarawak Museum Journal*: 127.
- Newington, P.C.B. 1961. Melanau Memories. *Sarawak Museum Journal* X(17-18): 103-107.
- Roth, H.L. 1896. *Natives of Sarawak and British North Borneo*. Vol I. Truslove & Hanson, 143 Oxford Street & 6 Sloane Street.
- Yasir Abdul Rahman. 1987. *Melanau Mukah: Satu Kajian Budaya*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Yunus Sauman. 2015. Tradisi pengebumian keranda kayu balak di Sabah dari perspektif etnoarkeologi?. Tesis Doktor Falsafah, Universiti Kebangsaan Malaysia.

Temu Bual

- Tommy Black, Sejarawan bebas masyarakat Melanau kampung Tellian, Mukah (30 April 2016) di Muzium Sapan Puloh
- Andrea James, Pengurus Muzium Lamin Dana (30 April 2016)
- Diana Rose, Pemilik Muzium Lamin Dana (26 Mac 2018).

Sherrylyn Kang
Jabatan Sejarah
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris
39500 Tanjung Malim, Perak
E-mel: alynK2502@gmail.com

Adnan Jusoh, Ph.D
Jabatan Sejarah
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris
39500 Tanjung Malim, Perak
E-mel: adnan.jusoh@fsk.upsi.edu.my

Diserahkan: 18 Julai 2021
Diterima: 16 Oktober 2021
Diterbitkan: 15 Disember 2021

¹ Patung yang dianyam daripada daun nipah menjadi bentuk manusia.

² Merujuk kepada bomoh atau pawang.